

Оксана Біла

ПУБЛІКАЦІЇ ІЗ ЕТНОГРАФІЇ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ НА СТОРІНКАХ ВОЛИНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ (XIX – поч. XX ст.)

Історія слов'янських народів була і залишається важливим об'єктом наукових зацікавлень та досліджень вчених різних галузей знань. Важомий пласт сучасної української історичної науки складають регіональні краєзнавчі дослідження з історії окремих гілок слов'янської спільноти. Важливим джерелом для вивчення цього питання виступає регіональна періодика, яка зберігає у собі важливі та ексклюзивні слов'янознавчі етнографічні матеріали та розвідки, зібрані краєзнавцями, істориками, пересічними журналістами того часу. На шпальтах періодики Волинської губернії XIX – поч. XX ст. окрему змістовну складову становлять етнографічні дослідження, присвячені переважно українській народності.

Волинські періодичні видання XIX – поч. XX ст. неодноразово ставали предметом вивчення істориків та бібліографів. Свій погляд на них як на джерело етнографічних матеріалів звертали багато дослідників. С. Чибирак займався дослідженням етнографічних матеріалів та традиційно-побутової культури у періодичних виданнях другої половини XIX ст.¹ Науковець показав місце губернських видань у розвитку етнографічної науки, проаналізував їх тематику, та її зміни залежно від імперської політики, особливу увагу звернув на календарну обрядовість. Аналізуючи етнографічні статті на сторінках періодичних видань другої половини XIX ст. він згадав і публікації, вміщені на сторінках “Волинских губернских ведомостей”. Але його дослідження присвячені етнографічним матеріалам лише першої половини 1860 р., інші залишилися поза увагою.

Л. Іваннікова звернула увагу на інше волинське періодичне видання “Волинские епархиальные ведомости”, зокрема на науковий доробок М. Теодоровича, який публікував свої праці на його сторінках².

¹ С.В. Чибирак, *Проблема різдвяно-новорічних свят на сторінках періодичних видань другої половини XIX ст.*, *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Народна культура і музеї. Матеріали четвертої Всеукраїнської наук.-етнограф. конф., присвяченої 80-річчю від дня народження Олекси Ошуркевича, Луцьк 2013, вип. 44, с. 282–285; С.В. Чибирак, *Традиційно-побутова культура Волині у періодичних виданнях другої половини XIX ст.*, *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки 22 (2010) 191–195; С.В. Чибирак, *Етнографічні матеріали на сторінках губернських газет першої половини 1860-х рр.*, *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки 10 (2011) 156–162.***

² Л.В. Іваннікова, *Етнографічний образ південно-східної Волині в дослідженні Миколи Теодоровича*, *Народна творчість та етнологія 2 (2015) 22–28.*

Вона у своїй статті розкриває внесок цього краєзнавця, як представника православного духовенства у фольклорно-етнографічному дослідженні Волині, акцентуючи увагу на календарній та родинній обрядовості, світоглядних уявленнях. Окремо варто згадати про історико-бібліографічну працю “Періодичні видання Волинської губернії XIX – поч. XX ст.”³ І. Мілясевич. У своїй роботі вона не ставила за мету аналіз етнографічних матеріалів, однак подала бібліографічні описи кожного з волинських періодичних видань, в яких відзначила їх тематичне спрямування, змістовну програму – рубрики, у тому числі і етнографічні, що допомагає зорієнтуватися в масиві преси та передбачити, у яких виданнях могли міститися етнографічні матеріали.

На основі такого огляду літератури, можемо зробити висновок, що на сьогодні історіографічних праць, які б зверталися до комплексного дослідження українознавчих історичних публікацій, зокрема з слов'янської етнографії на сторінках волинської періодики (XIX – поч. XX ст.) як окремого самостійного історичного явища, іще немає. Розробка та вивчення цієї проблематики, на наш погляд, залишається актуальною й важливою.

Предметом нашого дослідження у цій статті є історико-краєзнавчі публікації слов'янської етнографічної тематики на шпальтах волинської періодики XIX – поч. XX ст. Найчисельнішу кількість з-поміж них складають матеріали, присвячені українській народності волинського регіону.

Завданням нашого дослідження є: встановлення та виокремлення тематичних груп етнографічних досліджень за змістовним наповненням та ідейними тенденціями; історіографічний аналіз кожної з них; визначення їх значення у збагаченні краєзнавчих знань з минулого Волині та історії України в цілому.

Головним джерелом українознавчих історичних публікацій слов'янської етнографічної тематики для нас стали такі волинські періодичні видання XIX – поч. XX ст.: газети “Вольнские губернские ведомости”, “Вестник Вольни”, “Почаевские известия”, “Почаевский листок” та журнали “Вольнские епархиальные ведомости”, “Известия Вольнского губернского земства”. Кожні з матеріалів мали свої особливості за рівнем науковості, обсягом поданої інформації, ідейним спрямуванням, предметом зацікавленості, оригінальністю та ін. Умовно історико-краєзнавчі публікації слов'янської етнографічної тематики можна поділити на такі чотири групи:

³ І.В. Мілясевич, *Періодичні видання Волинської губернії XIX – поч. XX ст.: іст.-бібліограф. дос.*, наук. ред. М.М. Романюк, Л. 2004, 376 с.

- етнографічні замітки, які друкувалися в контексті історико-статистичних розвідок історії міст та сіл Волинської губернії;
- окремі етнографічні дослідження з тої чи іншої проблематики, яка могла бути представлена найрізноманітнішими зацікавленнями;
- статті з історії етногенезу українського народу в контексті етногенезу східних слов'янських народів;
- теоретико-методологічні статті з основ етнографічних досліджень.

У січні 1838 р. вперше стало виходити офіційне періодичне видання Волинської губернії – “Волинские губернские ведомости”. У 40-х роках на його сторінках знаходимо й публікації на етнографічну тематику. Вони були результатами дослідницької роботи представників провінційної інтелігенції при новостворених наукових волинських дослідницьких осередках: Волинському губернському статистичному комітеті, “Тимчасовій комісії для розгляду давніх актів при Київському, Волинському, Подільському генерал-губернаторі”. Крім того в 1847 р. посаду радника Волинського губернського правління зайняв В. Аскоченський (Оскошний, Отчкоченський) (1813–1879 рр.) – журналіст, історик, російський прозаїк. Він наполягав на доцільності і важливості дослідження історії губернії в різних напрямках.

Усе це сприяло появі етнографічних розвідок, більшість із них друкувалися в контексті історико-статистичних розвідок історії міст та сіл Волинської губернії. Вони могли одночасно зачіпати декілька з можливих етнографічних тематик. Серед них: “Исторические воспоминания. Во- льнь. Сельский быт с. Дедковец”⁴, у статті знаходимо відомості про обряди, вірування, приказки, традицію колядування жителів названого села (нині село Коростенського р-ну Житомирської обл.). У статті М. Вербицького “Описание Овручского уезда и его достопримечательностей”⁵ знайдемо відомості про міфічні вірування древлян, православні храми та звичаї, перекази і повір'я часів Київської Русі. А. Перлштейн у замітці “Во- льнское Полесье”⁶ розповів про одяг та побудову житла поліщуків. У замітці А. Ясинського “Статистическое описание с. Ярославич (Дубенецкого уезду)”⁷ розповідається про заботони, пов'язані з землеробством.

⁴ *Исторические воспоминания. Во- льнь. Сельский быт с. Дедковец*, ВГВ 14–16 (1847).

⁵ Н. Вербицкий, *Описание Овручского уезда и его достопримечательностей*, ВГВ 12 (20 марта 1854) 51–53; № 16 (17 апреля) 76–78.

⁶ А. Перлштейн, *Во- льнское Полесье*, ВГВ 21 (21 мая 1855) 1–2; № 26 (25 июня) 1–2; № 32; № 48 (26 ноября) 1–2.

⁷ А. Ясинский, *Статистическое описание села Ярославич Дубенского уезда*, ВГВ 50 (12 декабря 1859) 204–205; № 51 (19 декабря) 208–209; № 52 (26 декабря) 111–112; 1 (1860).

Важливим є повідомлення О. Братчикова “Волынское Полесье. Его прошлое и настоящие в историко-культурном отношении”⁸, де зібрані дані про селянський двір, родинну обрядовість, звичаї та обряди, пов’язані з землеробством, повір’я, забобони, народну метеорологію.

Зупинимося на деяких цих публікаціях детальніше. Наприклад, замітка М. Вербицького “Описание Овручского уезда и его достопримечательностей” інформувала читачів про вшанування древлянами таких богів-ідолів, як Світловид, Білобог, Чорнобог, Волос, Купала, Ладо, Кікімора. Автор побіжно згадує їх звичай, запозичений у радимичів, кривичів, вятичів, сіверян, красти дівчину, яка сподобалась їм під час купання, після чого вона ставала їх повною рабою. Повідомляє автор і про поховальні обряди – спалення померлих. Прах заможних засипали в чорні мармурові урни і виставляли на придорожних кам’яних стовпах, а бідних поміщали в горшки і заривали в землю. Цікавими є народні перекази і повір’я, зібрані М. Вербицьким, щодо пам’ятних історичних місць часів Київської Русі, у яких за розповідями зберігаються скарби. Згадує він палац древлянського князя Мала в Іскоростені, під яким у обсмолених бочках ніби то закопали золоті і срібні монети. Наївною з нашої точки зору є легенда про древлянську криницю біля цього ж палацу, яка мала 3 дна. Під третім у 1840 р. Київська археологічна комісія сподівалася знайти срібні столові речі. Такою ж виглядає й оповідь про замок королеви Бони (очевидно дружини польського короля Зигмунта I Старого) на горі в м. Норинськ (нині село Овруцького р-ну Житомирської обл.), який пішов вночі під землю з невідомих причин, а по р. Норинь пустили 4 бочки з золотом і сріблом для збереження від розбійників. Ці перекази супроводжувалися припущеннями і здогадками автора. Така кількість золота й срібла у бідних древлянських жителів виглядає просто фантастичною.

Значна кількість етнографічних досліджень, вміщених на сторінках “Волынских губернских ведомостей”, належить авторству А. Перлштейна, який був членом Московського товариства історії та старожитностей та редактором неофіційної частини згаданої газети протягом 1855–1857 рр. У своїй статті “Волынское Полесье”, він подає відомості про одяг та побудову житла поліщуків. Його замітки були невеличкими за змістом та все ж досить інформативними. З них дізнаємося про одяг поліщуків. Для чоловіків це була: свита, переважно білого, сірого і вишневого кольору, на свято до неї могли пришиватись білі рукави, а шви

⁸ Братчиков, *Волынское Полесье. Его прошлое и настоящие в историко-культурном отношении*, ВГВ 94 (1885).

прикрашатися кольоровими шнурівками; рубаха; спідня; пояси, власноруч в'язані, у заможних вони були червоних, зелених та чорних кольорів, у бідних – білі; постолои, плетені із липової кори, прикріплювали до ніг мотузком чи ремінцем; шкіряна калита-серібка, що кріпилися на ремні через плече, де зберігалися гроші та могли кріпитися ніж чи трубка. Жіночий одяг був більш різноманітнішим: свита; рубашка з рукавами, оздоблена шерстяним шиттям червоного кольору і такими ж вишитими наплечниками; червона чи полосата спідниця; червоний пояс, яким підперезувались у святкові дні; хустка в будні дні, а коли виходили на вулицю, то заміжні жінки вдягали намітки, намета, заслони, а молодиці заплітали волосся у дві коси.

Сучасного читача, сподіваємося, зацікавить опис процесу побудови житла. Як правило, його будували із соснового дерева. Круглі колоди скріплювали в замок. Ніколи не брали для побудови повалені вітром дерева, а лише новозрубані. Кількість використаних колод на кожній стіні мала бути непарною. Усі господарські побудови містилися під однією стріхою: житло, хлів, обора, стодола, і називалися обиходом, бо господар міг обійти його все не виходячи зі свого подвір'я. Під час обряду освячення місця, де планувалося збудувати хату, господар клав монету, кусень хліба, трохи меду чи солі. А в новозбудований будинок першим поселяли півня, чи якусь іншу тварину. Після збудування, будівлю на рік залишали неповністю покритою, для того щоб із неї вийшло усе зле. Багаті склили вікна, а бідні вставляли тонкі дошки, які пропускали світло. Для освітлення взимку користувалися плетеним із соломи обмащеним глиною “комінком”, на якому горіла лучина – називався він бовдуром.

Звернемо увагу на етнографічні матеріали, опрацьовані М. Теодоровичем та подані в п'ятитомній праці “Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии”. Її томи передруковувалися на сторінках часопису “Волыньские епархиальные ведомости”, де опубліковано 1447 історико-статистичних нарисів з історії населених пунктів 9 повітів Волинської губернії, а саме: Житомирського, Новоград-Волинського, Овручського, Рівненського, Острожського, Дубновського, Кременецького, Заславського, Староконстантинівського та Ковельського. Тут можна віднайти цікаві фольклорно-етнографічні матеріали з історії волинян. Звісно ж, таку кількість відомостей дослідник не міг зібрати самотужки, в цьому йому допомагали представники місцевої інтелігенції, переважно духовенство, а він вже аналізував їх, надав наукового звучання, упорядкував та підкріпив архівними, документальними матеріалами. Найбільше етно-

графічних довідок вмістили четвертий та п'ятий томи праці. Серед таких можна зустріти огляди: побутової культури, які охоплювали дослідження звичаїв, обрядів, традицій, вірувань, матеріальних та культурних потреб, пов'язаних з житлом, одягом, їжею, відпочинком; фольклорної народної творчості, а саме народного епосу – усні історичні наративи, які повідомляють про походження окремих сіл та містечок, прислів'я та приказки, перекази, народні казки, та народної лірики – календарно-обрядові пісні, родинно-побутові пісні, трудові пісні.

Другу групу етнографічних досліджень становлять розвідки з конкретної тієї чи іншої етнографічної проблематики. Серед них огляди: комплексні, в яких дослідники намагалися максимально охопити вивчення усього побуту волинян; звичаїв та обрядів – поховальних⁹; одягу та зачісок; будівництва хат; витягів із народних календарів; традицій народної медицини; народного права; народної лірики – колядок, пісень (весільних), народних переказів і легенд; форм розваг – вечорниць, досвіток; народного епосу, а саме прислів'їв і приказок; урочистих днів і свят – Великодня, Дня пам'яті Андрія Первозванного, Щедрого вечору, Різдва Христового.

Результати таких етнографічних розвідок друкували А. Перлштейн¹⁰, Л. Крушинський¹¹, В. Абрамович¹², В. Пурієвич¹³, автор, який підписався скорочено "Е. Л-ий"¹⁴, І. Шиманський¹⁵, Г. Оссовський¹⁶, О. Братчиков¹⁷,

⁹ *Погребальные обряды в Житомирском уезде*, ВГВ 29–33 (1860).

¹⁰ *Народный быт Волынского Полесья*, ВГВ 15 (11 апреля 1859) 60–61; № 16 (18 апреля) 64–67; № 17 (25 апреля) 68–70; № 18 (2 мая) 72–74; № 19 (мая) № 20 (16 мая) 82–83; № 37 (12 сентября) 167–168; А. П., *Полесская коляда*, ВГВ 3 (16 января 1854).

¹¹ Л. Крушинский, *Обычаи поселян в окрестностях м. Чуднова Житомирского уезда*, ВГВ 6–12 (1860); № 13 (26 марта) 51–53; Л. Крушинский, *Простонародная Пасхалия*, ВГВ 18 (30 апреля 1860) 71–73.

¹² В. Абрамович, *Поговорки и пословицы употребляемые в Волынской губернии*, ВГВ 2 (1861); № 3 (7 января) 13–14; № 4 (28 января) 30–31.

¹³ В. Пуриевич, *Некоторые обычаи моих земляков в частном быту*, ВГВ 10 (5 марта 1866) 80–81; № 11; № 13; № 14; В. Пуриевич, *Нечто из обычаев и поверьев волынских крестьян. Велькодни*, ВГВ 43 (22 октября 1866) 356–357.

¹⁴ Е. Л-ий, *Заметка об обычае у здешних крестьян славлени Христа в Рождественский праздник*, ВГВ 43 (22 октября 1866) 357.

¹⁵ И. Шиманский, *Жизнь волынского крестьянина после освобождения его от крепостной зависимости*, ВГВ 7 (12 февраля 1866) 55–56; № 9 (26 февраля) 73; № 15 (9 апреля) 120–121.

¹⁶ Г. Оссовский, *Из путевых заметок по Волыни*, ВГВ 76–78, 94–96, 101–104, 107–111, 116, 118–120 (1868).

¹⁷ Братчиков, *Домашняя жизнь волынских крестьян, их нравы, обычаи и предрассудки. Волынское Полесье. Народные типы. Крестьянский двор и домостроительство. Обычаи свадебные и другие. Обычаи и поговорки, относящиеся к земледелию и промышленности. Народный календарь и предсказание погоды. Народная медицина. Поверья и предрассудки.*

судовий чиновник В. Переговський¹⁸. Частою практикою була публікація етнографічних матеріалів без зазначення їх автора¹⁹.

Одне з досліджень містило цікаву інформацію про “малоросійську” мову. Невідомий автор замітив, що чим ближче до Волині, тим мова виглядає благороднішою, а чим далі, то стає “тверже, дебелой и как бы изковерканной”. Наводяться відмінності у вимові жителів суміжних сіл. Сміливим виглядає спостереження: “Все песни на малороссийском языке исполнены звука полноты слогов, и силы слов доборных, выражающих предмет в собственном значении... и вовсе не так как коверкают в Русских печатных изданиях”²⁰.

Значна увага в етнографічних статтях відводилася християнським віровченням та традиціям. Журналісти таких видань, як “Почаевские известия” і “Почаевский листок” звертались до історії виникнення різдв’яної ялинки як символу миру і вічного життя, дерева “Младенца Бога!”²¹ церковних уставів і канонів, які виконувалися під час пасхального богослужіння в церкві та звичаю христосуватися червоними пасхальними яйцями²².

Статті з історії етногенезу українського народу в контексті етногенезу східних слов’янських народів – посідають третю групу етнографічних досліджень. Таке зацікавлення, завжди підтримувалося російською владою, особливо після Січневого Польського повстання 1863 р. У них помітна ідеологічна проросійська спрямованість, заклик до братерства та розгляд української народності в споконвічній єдності з Російською імперією. У цьому вбачалася запорука імперської стабільності.

У цих статтях тлумачилися та формувалися розуміння таких понять, як “українці”, “Україна”, “українська мова”, “українська культура” у вигідному для великоросійської ідеології дусі. Зазвичай усі вони були

Численность старообрядцев или раскольников. Выдержки из местной уголовной статистики, ВГВ 125, 127, 130, 133, 138 (1868); Братчиков, *К исследованию о местном народном календаре и его значении в сельском хозяйстве*, ВГВ 46 (1883); Братчиков, *Волинское крестьянство в его общественном и домашнем быте, обычаях, поверьях и предрассудках*, ВГВ 74, 79, 81, 87, 94 (1883); 11, 13 (1884); Братчиков, *Исследование народных лечебных средств обычных у волинских крестьян*, ВГВ 61, 66, 67, 73, 78, 85 (1887).

¹⁸ Переговский, *Волинские малороссийские песни*, ВГВ 149–152 (1868); 1–3 (1869); Переговский, *Волинские малороссийские пословицы и поговорки*, ВГВ 21–26 (1869); Переговский, *О народном обычном праве на Волыне*, ВГВ 25 (1879).

¹⁹ *Народные приметы*, Почаевские известия 61 (15 марта 1908) 2; 62–63 (18 марта 1908) 6–7.

²⁰ *Народный быт Волинского Полесья*.

²¹ *Происхождение Рождественской ёлки*, Почаевские известия 4 (7 января 1908) 3.

²² *Некоторые пасхальные обряды и обычаи у нас на Руси*, Почаевские известия 91 (26 апреля 1908) 3–4.

просякнутті духом російського шовінізму, їх автори не виокремлювали український народ як самостійний, самобутній, а навпаки намагалися спростувати такі думки. Окремі автори висували гіпотезу, що українцями міг бути будь-який народ – російський, німецький, французький, польський і будь-який, що жив на краю певної землі²³. “«Українцы» хотят создать независимую «Украину» – государство, которое должно быть само себе краем, окраиной, а народ должен называться дураком «украинцем»”²⁴, “украинского народа нет, а есть один русский народ, имеющий несколько разветлений”²⁵. Українців називали “украинофилами” і “мазепинцями”. Етимологію цих понять цікаво прослідковує, ймовірно М. Грушевський, або хтось із його послідовників у статті “Мазепинцы и Богдановцы”²⁶.

Про українську культуру знаходимо, що росіяни просвіщають “малороссов”, а ті ж намагаються створити свою “украинскую” культуру. Вони, зауважували, що якби в це можна було повірити, що вони виконуватимуть краще за росіян державну роботу, то вони б з радістю їм поступилися і відпочили в доброзичливій опозиції²⁷. Не менш образливі і абсурдні матеріали знаходимо щодо опису української мови. Наведемо ряд тогочасних газетних висловлювань: “Ты русский вольнец, и никогда не станешь «украинцем»! Не нужна тебе дурацкая украинская «мова»”²⁸; “читая «украинскую мову» сам дидько может язык сломить, а понять или разобрать её и не думай, не для нас украинская мова, нам нужно единение, а не разединение”²⁹; “украинска мова пригодна только для панов мечтающих об отделении малороссии от великороссии”³⁰; “измышленный, ломанный украинский язык, которого никто не понимает”³¹; “язык новоизобретенный, ненужный и не имеющий никаких за собой прав в истории народа”³²; “язык домашняго обихода, улицы, не получивший гражданских прав”³³.

Про народно-поетичні твори на різну історичну тематику знаходимо таке. Журналіст під псевдонімом “Запорожець”, підкріплюючи свої

²³ *Овцы в овечьей шкуре*, Почаевский листок 10 (10 марта 1911) 7–8.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ Л. Волков, “Украинский” процесс в Львове, Жизнь Волыни 194 (2 августа 1911) 1–2.

²⁶ М. Грушевский, *Мазепинцы и Богдановцы*, Волянская почта 84 (3 апреля 1912) 2–3.

²⁷ Об “украинской культуре”, Жизнь Волыни 134 (29 мая 1911) 1.

²⁸ *Овцы в овечьей шкуре*.

²⁹ П. С., *(Из письма)*. По поводу несбывшегося предложения, Почаевский листок 2 (8 января 1911) 12.

³⁰ *Ibid.*

³¹ А. С., *Вражда братьев*, Почаевский листок 25 (3 января 1911) 11–12.

³² *Ibid.*

³³ Беспристрастный, *Газета и проповедь на малороссийском языке*, Почаевский листок 6 (21 февраля 1911) 11–12.

припущення думкою М. Сперанського зі статті “Южно-русская песня и современные её носители”, намагався спростувати їх давнє походження і стверджував, що вони є нічим іншим, як піснями, написаними представниками “українофілів” – М. Лисенком, Б. Грінченком, а музика від Сластіонова³⁴. А виконують їх “воскрешені кобзарі і лірники”, спеціально навчені мазепинцями. Центром “фабрик” кобзарів він називає Київ, одним із результатів роботи якої став у 1902 р. Харківський етнографічний з’їзд, на якому вони демонстрували свою роботу.

Представниками Російської імперії була вироблена Концепція триєдиного руського народу, за якою східні слов’яни в сукупності творили єдину російську націю. За нею руський народ ділився на три гілки: “великоросы, малоросы, белорусы”³⁵. У світлі цієї концепції прагнення до національного самовираження серед слов’янських національних меншин сприймалися як загроза територіальної цілісності імперії, а українські і білоруські рухи як загроза єдності державної нації.

Найменші прояви українців відділитися від “Великоросії” сприймалися як ідеологічна робота австрійців, німців та поляків. Браття “малороси” не розуміють, що вони є одним цілим з Російською імперією, генеологічною гілкою її історії. А ворожі народи використовують обманутих. Ця думка пронизує майже усі замітки щодо образу України і її місця в складі Російської імперії, – підтекстово або прямо. Яскравою ілюстрацією слугує зображення, розміщене в статті А. С. “Вражда братьев”, розуміння якого супроводжувалось словами: “Украинцы рубят сук того дерева, от которого они произошли и соками которого возвращены. Они в лучшем случае будут оставаться политической партией в руках поляков, в худшем – потеряют навеки свою национальность”. Вплив гасла підсилює ілюстрація (*див. мал. 1*)³⁶. Використання зображальних методів зацікавлення було не поодиноким явищем, ще одним прикладом їх застосування може слугувати малюнок “Славянские народы”, який репрезентував зовнішній вигляд представників слов’янських народностей, серед яких можна відшукати і “малороса” (*див. мал. 2*)³⁷.

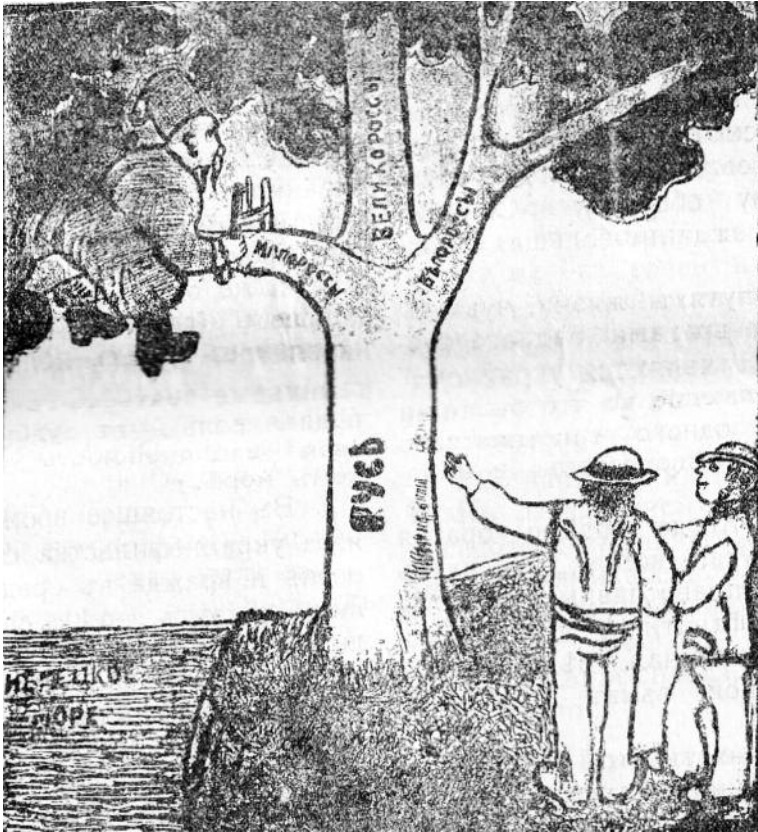
Таку пропагандистську цілеспрямовану роботу найчастіше можна зустріти на сторінках газет “Жизнь Волыни”, “Почаевский листок” і “Почаевские известия”, редакторами чи журналістами яких у певний час

³⁴ Запорожец, *Новый вид мазепинской пропаганды*, Жизнь Волыни 52 (26 февраля 1911) 1.

³⁵ *Славянские народы*, Почаевские известия 714 (17 марта 1909) 2–3.

³⁶ А. С., *Вражда братьев*.

³⁷ *Славянские народы*.

Мал. 1.

були члени “Союза русского народа”, який стояв на сторожі втілення вище зазначеної шовіністичної концепції.

Четверту групу етнографічних матеріалів становлять теоретико-методологічні статті з основ етнографічних досліджень, у яких пояснювалась важливість етнографічних досліджень, подавалася практична довідка з їх підготовки і проведення, а також літературно-джерельна база, яку міг залучити етнограф-початківець.

Яскравий приклад такої замітки знаходимо в журналі “Известия Волынского губернского земства” (1912–1914 рр.). Вона мала назву “К изучению этнографии Волыни”³⁸. Її автор залишив у підписі лише свій

³⁸ А., *К изучению этнографии Волыни*, Известия Волынского губернского земства 10 (1914) 8–12.

Мал. 2. Слов'янські народи

ініціал “А.”. Стаття цінна тим, що на її основі можна спостерігати значення в той час тенденції розвитку етнографічних досліджень. З перших рядків лунає заклик про необхідність і важливість їх проведення, не просто для просвіти, а для того, щоб розуміти і враховувати звідки і як формувався образ мислення населення Волині. Тут же ми зустрічаємо визначення поняття “етнографії”, а точніше окреслені сфери життя, які мали зацікавити: матеріальна культура – вивчення поселень, побудов, знарядь праці, прикрас, різних видів місцевого виробництва, способів обробки різних матеріалів, напоїв, сімейного побуту, народної медицини, а також предмети духовного життя: вивчення фольклору і вірувань народу, щодо різних природних явищ і тварин, чародійства, жартів, приказок, легенд і т. д. При цьому наголошувалося, що вони тісно пов’язані і мають розглядатися у взаємозв’язку. “На Волини есть, что изучать!”, – підводило під цим ризиком беззаперечне твердження. Як приклади успішно проведених етнографічних досліджень подавалися відомості про одного з невідомих етнографів, який з уст однієї лиш жінки записав понад 200 пісень весільного обряду, а якщо по всій Волині? Про польського етнографа Оскара Кольберга (1815–1890 рр.), який присвятив своє життя вивченню польського фольклору і разом з тим ознайомився із поезією та мелодіями Волині, адже працював у 1862 р. під Житомиром і Овручем. Його матеріали пізніше упорядкував та видав за дорученням Краківської академії Йосиф Третяков. Праця була видана в 1907 р. за назвою “Oskar Kolberg. Wolyn. Obrzedy, melodye, piesni z brulionow posmiertnych”.

У статті згадується й український вчений Павло Платонович Чубинський (1839–1884), який вивчав матеріали народно-поетичного змісту трьох губерній, у тому числі і Волинської. Він зібрав майже 4 тис. обрядових пісень, 300 казок міфічного змісту, обряди.

Важливим є згадка про необхідність врахування методів збирання і опрацювання етнографічних матеріалів, відомості про які, за словами автора, читачі могли почерпнути з рекомендованих ним столичних журналів: “Этнографическое обозрение” (Москва, видавалось Імператорським товариством любителів природознавства, антропології, географії), “Живая Старина” (Санкт-Петербург, видавалось Етнографічним відділом Географічного товариства). Увазі пропонувалися і розроблені програми: “Программа для собирания этнографических предметов” (розроблена в 1904 р. етнографічним відділом Російського музею імператора Олександра III у Санкт-Петербурзі), “Программа для собирания произведений народных словесностей” (Комісією народної словесності при етнографічному відділі

любителів природознавства, антропології, географії), “Программа для собирания особенностей малорусских говоров” (розроблена К. Михальчуком і А. Кримським у 1910 р.). Пропагувалися й праці польською мовою: “Metodyka wycieczek krajoznawczych, wyd. Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego” (Варшава 1909) і “Gomme, Folklor. Podręcznik dla zajmujących się ludoznawstwem” (Краків 1901 р., переклад з англійської на польську). Завершальним закликот лунало твердження: “Важность собирания этнографических материалов, как одной из форм ознакомления с народом. Знакомство с народной душой – дает самые простые и верные формы для службы народу. Кому дорого это служение, тот не упустит повода прислушаться к песни, сказки, живущей среди него”. А зібрані матеріали пропонувалося віддавати в етнографічну секцію Товариства дослідників Волині в м. Житомирі. Замітка засвідчує розуміння волинськими краєзнавцями необхідності і важливості етнографічних досліджень у ті часи, та характеризує наявне наукове підґрунтя для їх проведення.

Отже, на основі аналізу матеріалів волинської періодики ХІХ – поч. ХХ ст., можемо зробити висновок, що публікації зі слов’янської етнографії не тільки мали місце на її сторінках, а й займали вагому змістову складову. Матеріали, відображені в них, є різноматичними, цікавими, часто ексклюзивними, їх врахування під час краєзнавчих досліджень з регіональної історії чи історії України в цілому лише збагатить та сприятиме розширенню нашого бачення історичного обличчя українського народу та його самобутності.